УДК: 81’42

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ДОМІНАНТІВ У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ

Л.М. Захарова, Л.П. Бабенко
Національний технічний університет України «КПІ»

Стаття присвячена опису лексичних і граматичних домінантів у науковому тексті та особливостям їх відтворення українською мовою в підмові комп'ютерних технологій. Розглянуто визначення поняття домінанти в різних науках, висвітлено концепції домінанти тексту з погляду мовознавців та її теорії в сучасній лінгвістичній науці. Досліджено лексичні домінанти наукового тексту, а саме, термінологічна лексика підмови комп'ютерних технологій. Надається класифікація ілюстративного матеріалу за чотирма принципами: тематичко-понятійною направленістю термінів, структуризація за найбільш вживаними словами, досліджується структура термінів та засоби їх перекладу українською мовою. Детально розглянуто трансформації при відтворенні українською мовою присудкових конструкцій, що являються граматичними домінантами у науковому тексті. Подана кількісна та відсоткова інформація, що відображає співвідношення застосування засобів перекладу для відтворення українською мовою граматичних домінантів.

Ключові слова: лексична домінанта, термін, структура, засіб перекладу, граматична домінанта, присудкова трансформація.

Лексичні і граматичні домінанти наукового тексту складають семантичне ядро всього тексту і впливають на інші як однорідні, так і різнорідні мовні одиниці, що належать до певного рівня системи мови. Вивчення домінантів наукового тексту – важливе та актуальне питання направлене на досягнення адекватного перекладу, що є головним завданням перекладача. Історія вивчення проблеми домінантів наукового тексту виявила ряд принципових розбіжностей в поглядах на досліджуваний феномен і відсутність уніфікованого підходу до визначення його організації, критерій, умов породження і розуміння. Актуальність роботи обумовлена важливістю розуміння та недостатньою дослідженістю лексичних і граматичних домінантів наукового тексту, а також неослабним інтересом до проблем тексту взагалі і наукового тексту спеціального призначення, в нашому випадку – напрямок комп'ютерних технологій.

Завданнями було:

- надання визначення поняття домінанти у різних сферах науки;
- розгляд поняття домінанти тексту, як важливого чинника, який, при правильному його сприйнятті, забезпечить адекватність перекладу;
- надання систематизованої інформації про лексичні домінанти наукового тексту;
- розгляд теоретичних відомостей про граматичні домінанти наукового тексту;
- визначення мовних засобів відтворення українською мовою лексичних та граматичних домінантів.

Єдиного уявлення про те, чим є домінанта в науковій та методичній літературі немає. Не завжди доречно говорити про окремий термін, оскільки *домінанта* в багатьох випадках є загальновживаним словом (значення «домінувати», «переважати», «визначати» та ін.) [8, с. 87].

Існують визначення доманінти в різних науках: мовознавстві, літературознавстві, архітектурі, в фізіології, музиці.

Само по собі відношення поняття домінанти до аналізу тексту не нове: воно широко використовується в роботах по естетиці та літературознавстві в роботах М.М. Бахтіна, О. Білого, В.В. Виноградова, Г.А. Гуковського, Я. Мукаржовського, О.О. Потебні, М. Риффатера, Ю.Н. Тинянова, Г.Г. Шпета, Р. Якобсона та багатьох інших дослідників. На основі їх доробок поняття домінанти можна визначити як ключове слово в тексті, яке містить в собі основну інформацію тексту, яку перекладач повинен передати реципієнту при перекладі оригіналу.

Іншими словами, домінанта – це значущий елемент із низки йому подібних, який належить до лексичного ядра, має основне номінативне значення і несе важливий смисл тексту, що допомагає перекладачу передати ідеї твору іншою мовою.

Існує точка зору (О.А. Андрєєв, В.П. Бєлянін, І.А. Зорькін, В.Г. Красильникова, П. Тороп та інші), яка стверджує, що «домінанта» за своїм значенням сумісна з поняттям «ключове слово».

Уявлення про домінанту як найчастотніший елемент тексту або стрижневе слово синонімічного ряду звужує можливості застосування аналізу на основі домінант, який здебільшого є джерелом статистичної інформації [8, с. 90].

Повноцінну концепцію домінанти викладено у праці Р. Якобсона «Язык и бессознательное», в якій він акцентує на те, що:

1) домінанта забезпечує цілісність структури, визначає специфіку твору мистецтва;

2) як фокусуючий компонент домінанта визначає, трансформує інші компоненти художнього твору, тобто є вершиною його ієрархії;

3) домінанту можна визначати в різних площинах: в поетичному творі, створеному окремим митцем, з-поміж комплексу норм даної поетичної школи, в мистецтві конкретної епохи;

4) якщо поняття домінанти стає точкою відліку аналізу, це дає змогу чіткіше окреслити різницю між поетичним твором та іншим словесним повідомленням;

5) домінанта є категорією історично мотивованою. У розумінні дослідника домінанта охоплює широкий спектр мистецьких явищ. Це може бути, віршована форма, рима, живопис (домінанта мистецтва Ренесансу); музика (домінанта романтичного мистецтва), естетична функція (домінанта поетичного твору) тощо [9, с. 134].

Як зазначають у своїй праці «Лексико-граматичні домінанти наукового тексту» Н.Г. Іщенко та В.В. Ліпінська під домінантою розуміється один із

членів певної групи, певного ряду чи певного ланцюгу мовних одиниць, що представляє основне значення, якому підлягають всі інші значення і який панує над іншими співзначеннями [5, с. 36].

Перед нами стояло завдання визначення домінантів насамперед в наукових тестах підмови комп'ютерних технологій, що не було предметом дослідження до цього часу.

Науковий стиль – це функціональний стиль літературної мови, який є засобом спілкування в галузі науки і навчально-наукової діяльності. Йому властивий ряд особливостей, серед яких виділяють: попереднє осмислення вислову, монологічний характер, строгий відбір мовних засобів, тяжіння до нормованої мови [7, с. 283].

При всій різноманітності жанрів науковий стиль характеризується єдністю своєї домінанти, тобто найбільш важливої ознаки, що характеризує стиль. Домінанта наукового стилю – понятійна точність, підкреслена логічність мовлення [6, с. 176].

Лексична домінанта наукового тексту є недостатньо вивченим явищем мови. Над її дослідженням працювали Д.Х. Баранник, Л.П. Білозерська, А.А. Бурячок, Л.С. Гончаренко, К.М. Грамма, І.М. Гумовська, М.Г. Зубков, Н.Г. Іщенко, В.В. Ліпінська, М.І. Мостовий, В.В. Петров.

Науковий стиль виявляє цілий ряд лексичних особливостей. Лексична домінанта створює перспективу розгортання актуального змісту речення-норми, оскільки відіграє суттєву конструктивну роль у структурному й тематичному оформленні тексту [1, с.176].

В.В. Ліпінська зазначає, що основними лексичними домінантами наукового тексту виступають:

- фахова лексика:
  1. професіоналізми;
  2. номенклатурні назви.
- терміни:
  1. загальнонаукові терміни;
  2. міжгалузеві терміни;
  3. вузькогалузеві терміни.
- термінологічні запозичення.

Вивченням граматичної домінанти тексту займалися Л.Г. Бабенко, М.П. Брандес, Н.Г. Іщенко, Т. А. Кожетєва, В.В. Ліпінська, Г.Г. Литвинова, Є.І. Шендельс та інші дослідники.

За Л.Г. Бабенко під граматичними домінантами розуміються ті «одиниці і категорії, які переважають в тексті, займають в ньому сильні позиції та беруть участь у формуванні його концептуального семантичного простору» [2, с. 328].

Л.Г. Литвинова розділяє граматичні домінанти на:

- словотворчі;
- морфологічні;
- синтаксичні.

Граматичні трансформації присудка є невід'ємною частиною дослідження граматичної домінанти тексту.

Системні розбіжності між двома мовами (відсутність граматичних еквівалентів у мові перекладу, різниця у словотворенні в англійській та українській мовах, різниця у сполучуваності слів, стилістичні відмінності двох мов та відмінності у традиціях мовлення) є головними причинами трансформацій присудка при перекладі. Мови оригіналу та перекладу при передачі однакової предметної ситуації можуть обирати різні предикати або засоби їх вираження, що і є причиною певних перекладацьких трансформацій [3, с. 47].

О.О. Грицанчук виділяє такі трансформацій присудка:

1. синонімічна заміна;
2. прийом семантичного розвитку:
   - заміна предиката стану предикатом дії;
   - заміна предиката дії предикатом стану;
   - заміна предмета процессом.
3. антонімічний переклад;
4. метонімічні заміни;
5. трансформації перестановки:
   - функціональна заміна;
   - лексична заміна (конкретизація, генералізація).
6. внутрішньокатегоріальні заміни присудка:
   - заміна у межах категорії часу;
   - заміна у межах категорії способу;
   - заміна у межах категорії стану;
   - заміна у межах категорії числа;
   - заміна у межах категорії виду.
7. заміна присудка на інший член речення;
8. трансформація присудка в інший член речення [4, с. 68].

Граматичні домінанти науково-технічного тексту проявляються у виборі форм слова і в побудові словосполучень і речень. Позамовна риса наукового стилю – «логічність» – виявляється у правильному використанні мовцями мовних засобів, за допомогою яких можна точно передати предмет міркування і саму думку про нього, досягти смислової звя’зності мовлення, уникаючи суперечливості у викладі матеріалу. Йдеться, насамперед, про граматичну повноту висловлювання, тобто вживаних повних, переважно складних сполучникових речень [5, с. 34].

Визнання англійської мови глобальною мовою міжкультурної наукової комунікації призводить до ще більшого розуміння необхідності подальшого вивчення такого складного явища, як науковий текст та його лексичні і граматичні домінанти.

Нами було розглянуто особливості відтворення українською мовою лексичних і граматичних домінантів наукового тексту. Дослідження було проведено на базі підмови комп'ютерних технологій.

Лексичними домінантами в науковому тексті виступають терміни. Було опрацьовано 1023 одиниці, які є лексичними домінантами наукового тексту. Надана їх систематизація, що основана на трьох аспектах. Перший принцип класифікації ґрунтується на виділенні термінів за своїм характером, які є найбільш вживаними в підмові комп'ютерних технологій та які становлять лексичну домінанту, до них відносяться: *software* (було проаналізовано 32 терміни: *software interrupt*), *file* (виділено 21 термін: *file corruption), code* (27 термінів: *legacy code), system* (зібрано 28 термінів: *systems programming)* (одиниці на позначення програмного забезпечення); *hardware* (21 термін: *hardware key), memory (*39 термінів*: memory pool), bus (*18 термінів*: bus cycle)* (одиниці на позначення апаратного забезпечення. Другим принципом слугувала тематико-понятійна направленість термінів, які були поділені в залежності від сфери їх використання в підмові комп'ютерних технологій, а саме: одиниці на позначення апаратного забезпечення (575 термінів), програмного (431 термінів), та апаратно-програмного забезпечення (17 термінів).

Згідно із запропонованою класифікацією був проведений аналіз мовної репрезентації та перекладу зазначених термінів, який показав, що в тематико-понятійній групі на позначення апаратного забезпечення переважають складені терміни (80%). Прості та складні терміни становлять 16% та 4% відповідно. В групі термінів на позначення програмного забезпечення складені терміни становлять 78% від загальної кількості, прості – 17%, складними виявилися 5% термінів. Терміни на позначення апаратно-програмного забезпечення є переважно простими (53%) та складеними (41%). Складними виявилися 6% термінів.

Був проведений загальний аналіз засобів перекладу лексичних домінантів наукового тексту. В Таблиці 1 подані результати проведеного дослідження.

Таблиця 1

Загальна характеристика засобів перекладу термінів у підмові комп'ютерних технологій

Засіб перекладу	Приклад		Кількість	Відсоток
	Термін	Переклад		
Калькування	*signal processing*	оброблення сигналів	529	51%
Перекладацький відповідник	*stacking order*	накладення вікон	170	17%
Конкретизація	*spelling checker*	програма [блок, модуль] перевірки орфографії, орфографічний	84	8%

		коректор		
Описовий переклад	*stand-by database*	база даних, яка підтримує реплікацію	71	7%
Транскрибування	*biochip*	біочип	59	6%
Функціональний аналог	*boot disk*	завантажувальний диск	33	3%
Транслітерація	*cartridge*	картридж	24	3%
Модуляція	*spam buster*	блокувальник спаму, програма (засіб) захисту від спаму	17	2%
Калькування+ конкретизація	*expansion slot*	гніздо для плати розширення, гніздо [слот, рознім] розширення	14	1%
Калькування+ описовий переклад	*block device*	пристрій блокового вводу-виводу, блоковий пристрій	9	0,7%
Описовий переклад+ конкретизація	*frame grabber*	плата "захоплення" (вводу) зображення, проф. фрейм-грабер	3	0,3%
Транскрибування +калькування	*memory pool*	пул пам'яті	3	0,3%
Транслітерація+к онкретизація	*decoder*	декодер, декодувальний пристрій, дешифратор	3	0,3%
Генералізація	*thermal wax transfer printer*	термовосковий принтер	3	0,3%
Транслітерація+ перекладацький відповідник	*nanotube*	нанотрубка	1	0,1%
Загалом:			1023	100%

Засіб перекладу за кількісними підрахунками

Провівши дослідження зібраних термінів у підмові комп’ютерних технологій на позначення апаратного та програмного забезпечення, як висновок потрібно зазначити, що найбільш часто використовуваним засобом перекладу є калькування (51%), друга половина термінів була перекладена наступними засобами: шляхом підбору перекладацького відповідника – 17%, засобом конкретизації – 8%, описовим перекладом – 7%, засобом транскрибування – 6%. Незначна кількість термінів була відтворена шляхом підбору

функціонального аналога (3%), засобом транслітерації (3%), модуляції (2%), генералізації (1%) та деяких поєднань засобів для перекладу одного терміну: калькування+конкретизація (0,7%), калькування+описовий переклад (0,3%), описовий переклад+конкретизація (0,3%), транскрибування+калькування (0,3%), транслітерація+конкретизація (0,3%), транслітерація+перекладацький відповідник (0,1%).

Одним із завдань було дослідження та компаративний аналіз присудкових трансформацій на основі статей комп'ютерної тематики, оскільки вони виступають матеріалом для виділення граматичних домінантів наукового тексту в підмові комп'ютерних технологій.

При дослідженні граматичних домінантів наукового тексту було опрацьовано 400 речень та безпосередньо було виділено 586 зразків трансформацій присудка, які є граматичними домінантами наукового тексту. Головним аспектом в їх дослідженні був компаративний аналіз присудкових трансформацій при перекладі з англійської мови на українську.

Провівши дослідження присудкових трансформацій, які використовуються при перекладі статей комп'ютерної тематики та є граматичними домінантами наукового тексту, були визначені їх співвідношення, що подані в Таблиці 2.

Таблиця 2

Застосування перекладацьких трансформацій присудка — домінантів наукового тексту в підмові комп'ютерних технологій

Трансформація присудка	Приклад		Кількість	Відсоток
	Речення англійською мовою	Переклад речення		
Лексико-семантичні трансформації	*We have had to face a number of technical challenges*	На шляху було багато технічних викликів	144	25 %
Морфологічні трансформації	*Computers has also started to be used on the daily basis.*	Комп'ютери вже стали використовувати щодня.	155	26 %
Лексико-граматичні трансформації	*Since the browser fix has been made..*	З часу ремонту браузера..	287	49 %
Загалом:			586	100 %

Перекладацькі трансформації за кількісними підрахунками

Спираючись на результат дослідження можна сказати, що найбільш вживаними присудковими трансформаціями є лексико-граматичні (287 випадків перекладу від загального числа досліджених трансформацій, яке

становить 586, та 49% від загальної кількості). В 26% випадків були застосовані морфологічні трансформації (155 застосувань). За допомогою компаративного аналізу було виявлено, що найменш вживаними трансформаціями є лексико-семантичні, що становлять 25% від загального числа (144 випадки застосування).

Таким чином, найбільш вживаним засобом перекладу українською мовою лексичних домінантів (термінів) у науковому тексті підмови комп'ютерних технологій виявився засіб калькування. При перекладі українською мовою присудкових конструкцій (граматична домінанта) переважають застосування лексико-граматичних трансформацій, а саме прийом заміни на інший член речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристов Е.А. Лексикология английского языка: Учеб. пособие для студентов / Е.А. Аристов. – М. : Дрофа, 2001. – 288 с.

2. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста / Л.Г. Бабенко. – М. : Деловая книга, 2004. – 464 с.

3. Бреус Е.В. Теория и практика перевода с английского на русский: учебное пособие / Е.В. Бреус. – М. : УРАО, 2001. – 104 с.

4. Грицанчук О.О. Види трансформації присудків в англо-українському перекладі. Проблеми семантики слова, речення та тексту [Текст] : зб. наук. пр./ Відп. ред. Н.М. Корбозерова. – К.: Вид. центрь КНЛУ – 2005. – 64–70 с.

5. Іщенко Н.Г. Лексико-граматичні домінанти наукового тексту / Н.Г. Іщенко, В. В. Ліпінська // Вісник НТУУ «КПІ». Філологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 1. – 32–42 с.

6. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько. – Л. : Вища школа, 2003. – 462 с.

7. Мозговий В.І. Українська мова у професійному спілкуванні / В.І. Мацько. – К. : Освіта, 2006 – 592 с.

8. Ухтомский А.А. Доминанта / А.А. Ухтомский. – Ст-Пб. : Питер, 2002. – 448 с.

9. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Р. Якобсон. – М.: Гнозис, 1996. – 248с.